

A MODERN GONDOLKODÁSBÓL.

— MÁSODIK KÖZLEMÉNY. —

Az egyéni diszpozíció

Eddig az első tényezőben, a filozofálás lényegében emberekről volt szó, kik egy korszak népességének csak igen kis töredékét teszik; többé-kevésbbé a korszak társadalmi osztályainak legértelmesebb tagjai, a kik egyszóval egy oly magasabb és bonyolultabb lelki munkára, mint a filozofálás képesek. Azonban ne felejtjük, hogy egy korszak gondolkodásában ép úgy része van a legutolsó kötőrőnek, mint a legélesebb megfigyelésű tudósnek s hogy tehát azoknak az eszméknek, melyek egy korszak gondolkodását irányítani akarják, ép úgy utat kell törniök ahhoz, mint emehhez. Ezek szerint számolnia kell mindkettőnek, illetve az egész korszak emberiségének gondolatvilágával, e gondolatvilág terjedelmével, minőségével, egyszóval individuális diszpozíciójával annak az egyénnek, a kivel a filozófiát megérteni akarja.

Így a második tényező tárgyalásánál az egész emberiségre, annak minden rétegére ki kell terjeszkednünk s így vizsgálunk azt a fontos tényezőt és a filozófia terjedésének gyakran fontos akadályát, mit individuális diszpozíciónak nevezünk.

Párhuzam a mű- vészet és a filo- zófia látásmódja között

A művész feladata, hogy érzéseit, hangulatait oly módon fejezze ki, hogy azokat az érzéseket és hangulatokat, az olvasó, a néző vagy a hallgató

utána érezhesse. Ez a resonantia ép úgy hiányozni fog, ha a művész nem tud helyesen kifejezni valamit, mint a midőn az észlelő lelke nem tud megfelelő érzéseket vagy hangulatokat létrehozni. Ha nem is tökéletes, de bizonyos analógiát találunk a filozófiára vonatkozólag is. A bölcselőnek feladata, hogy

gondolatait oly módon fejezze ki, hogy azokat a tanítvány appercepcziálhassa. Wundt appercepczió elmélete itt igen világos és megfelelő magyarázatot nyújt, nemcsak a filozófia hatásmódjára nézve, de egyúttal a filozófus és a művész hatásmódjának különbségére vonatkozólag is. A művész lelkében különböző és még tudományosan nem is ismert pszihikai erők létrehozhatnak érzéseket, melyeket az illető művész a szerint, hogy tehetsége milyen természetű, legjobb ereje szerint szóban, képen vagy hangban kifejez. A műélvező lelkébe azonban nem maga a művész lelkében létrejött érzés megy át, hanem csak olyan ható erők, melyek képesek az illető lélekben ugyanazt az érzést létrehozni, mely a művész lelkében született. Így tehát mintegy újraszületik a művész hangulata.

A bölcselő lelkében szintén igen bonyolult s javarészt ismeretlen pszihikai funkciók révén gondolatok keletkeznek, melyek bizonyos képzet csoportozatok asszociációjaként egy már lefolyt pszihikai folyamat eredményei és kifejezői. E gondolatok vagy eszmék készen igyekeznek a tanítvány lelkére hatni. Nem bomolhatnak szét arra a sok ezer komponens erőre, melyek a képzeteket, ezeknek asszociációját s végül e képzetcsoporthoz tartozó asszociációját létrehozták, nem hullanak széjjel, hogy a tanítvány lelkében újra felépüljenek: hanem készen, a maguk egységükben hatolnak a tanítvány lelkébe, hogy ott appercepczió révén meggyökerezzenek; vagyis a tanítvány képzetcsoporthoz tartozó asszociációival lépjenek oly asszociációba, mint a milyen őket a filozófus lelkében létrehozta. Önként következik, hogy ez a folyamat első sorban a befogadó lélek természetétől függ: vajjon vannak-e ebben a lélekben oly képzetcsoporthoz tartozó asszociációk, s ha vannak, oly viszonyban állanak-e egymással, hogy az appercepczió létesülhessen. Az emberi psziché minden rekeszével számolnia kell a behatoló gondolatnak, mert mindazok a tényezők, mit a lélektanban képzeteknek, fogalmaknak, érzeteknek, érzéseknek, ösztönöknek, szenvedélyeknek, akaratnak és öntudatnak nevezünk, mind befolyásuk van, az appercepczióra. Világos, hogy e tényezők minősége, egymáshoz való viszonya annyiféle, a hány ember van s ha már most szem előtt tartjuk, hogy maga a filozófiai tan mily kis mértékben alkalmazkodhatik a befogadó individuum egyéni diszpozícióihoz, s mily sokféle egyénre kell hatnia, természetesen lesz az a nehézkes haladás, az az évtizedekig tartó küzdelem, az a lassú terjeszkedés, mely bármely filozófiai tan természetesen haladására jellemző, különösen szembevetendő ez azoknál

a filozófiáknál, melyeket moderneknek nevezünk a szónak fent meghatározott jelentésében.

Az emberi lélek átalakulása A modern filozófiának lényege hozza magával azt, hogy új. Nemcsak új gondolatokat hoz létre régi, általánosan ismert képzetek és érzetek új asszociációja révén, de új képzetek és új érzetek új asszociációjából teremt új gondolatokat. Ezek az új képzetek és új érzetek az átalakult világ átalakult tárgyai révén keletkeznek egy felvételükre diszponált lélek belsejében. Természetesen ez a lélek is egy bizonyos mértékben átalakult, azonban korántsem vagyunk azon a nézeten, hogy itt magasabb fejlődési fokon álló lelkekről beszéljünk. Az emberi lélek is az általános természeti törvényeknek hódol s átalakul az idők folyamán, azonban korántsem olyan mértékben, illetőleg olyan gyorsan, mint a külső világ képe. A mikro- és makrokozmosz átalakulása közt nem mernénk matematikai arányt felállítani, azonban annyit körülbelül mondhatunk, hogy ha az emberi lélek átalakulását számokban kifejezzük, úgy e szám köbértéke körülbelül megfelel az emberi lelket körülvevő társadalmi világ átalakulásának. Látható, hogy az emberi léleknek története egy számtani sor, ellenben a társadalomé ehhez viszonyítva körülbelül egy mértani sor, hol a *quotiens* nem hatvány, hanem köb.

Azonban az emberiség minden tagjának lelke nem egyformán és nem egyszerre alakul át. Ezer és ezer körülménytől, diszpozíciótól, külső viszonyoktól, neveléstől függ az átalakulás iránya és foka. Vannak lelkek, kik korábban alakulnak át abba az irányba, melyet a természet alakulása megszab, míg mások sokkal lassabban, nem is mindig megfelelő irányban teszik ezt. Azok lesznek, kiknek lelke megérzi és megérti a korszakváltozást, új képzeteket és új érzeteket képesek az új tárgyakról és viszonyokról felvenni: új gondolataik, új filozófiájuk keletkezik; emezek lesznek a maradiak, minden új ellenségei, kiknek lelkük képtelen még befogadni ama új képzeteket és érzeteket, melyek egy új gondolkodás apperzepciójához szükségesek.

Kérdés tehát, milyen úton és módon hathatnak a modern gondolkodás felvételére, alkalmas organizmusok e gondolkodás felvételére kevésbé vagy egyáltalán nem alkalmas organizmusokra; röviden: milyen úton terjedhet a modern filozófia.

A gondolkodás mechanizmusa A darwinizmus népszerűbbé tétele és félre-magyarázása, továbbá felületes pszichológiai és fiziológiai magyarázatoknak elterjedése óta általában divatban

van magasabb fejlődési fokon és alacsonyabb fejlődési fokon álló emberi fajról beszélni. E fejlődési fok mértékét az illető faj kultúrájában keresik. Ugyanezt az osztályozást szeretnék az egyes osztályok közt intelligenciája alapján megtenni azok, a kik Darwinnál is darwinistábbak szeretnének lenni. Sőt még az individuumok közt is megteszik a fejlődési különbséget, Nietzsche nyomán »Übermenschekről« beszélve. Ezek a felosztások, megengedjük, relatíve helyesek lehetnek, természet-tudományi szempontból véve azonban abszolúte nem állják meg helyüket.

Még talán egyes emberfajok közt beszélhetünk fejlődési, illetőleg átalakulási különbségekről, de egyes osztályok, sőt individuumok közt soha. Kulturális szempontból lehet az osztályok vagy individuumok közt óriási különbség, de a fajfejlődés szempontjából ez alig jöhet tekintetbe, miután nem tovább fejlődött egyénnek, vagy osztálynak különbségéről van szó egy kevésbé fejlődöttel szemben, hanem egy más irányban átalakult organizmus viszonyáról, vagy egy irányban jobban, más irányban kevésbé átalakult individuumok viszonyáról egy ellenkező vagy kisebb mértékben átalakult organizmushoz. Szerintünk sokkal közelebb áll az igazsághoz — bár talán túloz is — Lombroso »Genie und Irrsinn« című munkájában, mint azok, kik »Übermenscheket«, magasabb fejlődési fokon álló egyéneket szeretnek látni valamely működési területen kiváló emberekből.

Ezek után önként következik, hogy mi nem tartjuk oly áthághatatlan akadálnak egy filozófus tanításának megértését egy egyszerű lelkületű emberrel, pl. egy kézművessel vagy földművessel, mint a milyen akadály volna, ha a filozófusról feltételeznék, hogy organizmusa fejlettebb, mint a földművesé. Ebben az esetben ugyanis be kellene várni az időt, míg a tanítvány organizmusa is eléri a tanító organizmusának fejlődési fokát s tudjuk, hogy a természetben minden észrevehető, u. n. fejlődési folyamat, mily lassan folyik, mily hosszú időn keresztül tart. A míg pedig a két organizmus megfelelő fokon nem áll, nem is képes az egyik kifejezni azt, a mit a másik kifejezni tud, mert itt nem olyanokról volna szó, kik két különböző nyelvet beszélnek s ezért nem érthetik meg egymást, hanem olyanokról, kik közül az egyiknek hiányzik a nyelve s ezért, míg nyelve nem nő, beszélni egyáltalában nem tud.

E fenti hasonlat egyszersmind megvilágítja a mi álláspontunkat is. Mi olyanokról beszélünk, kik bár két különböző nyelvet beszélnek, de e beszéd létrehozására szolgáló organizmus meg van mind a két egyénnél s ez az organizmus néhány elenyésző különbségtől eltekintve egyforma. Az egyik tudja tehát kifejezni azt, a mit a másik beszél, csak organizmusát kell megfelelő működésre szorítani. A gondolkodásra vonatkozólag nincs okunk mást állítani, mint a beszédre (értvén itt a beszédnek mechanikai részét). A gondolkodásnak is meg van a maga organizmusa s eddigi tudományos ismereteink nem tudták kideríteni, hogy ez organizmus akár anatómiai, akár szövettani, akár kémiai elemei a gondolkodás különbözőségének foka szerint lényegesen megváltoztak volna. Állítják, hogy az agyvelő súlya, a szürke állomány nagysága, egyes fiziológikus centrumok fejlettsége összefüggésben áll az egész intelligenciájával és tehetségeivel. Ez tudományosan bebizonyított tény. Azt azonban, hogy egy nagy gondolkodónak agyveleje más alakú gyrusokat, más forma dűczokat (anatómiait), más forma dűczsejteket vagy bármely különleges szövettani sejtelemet, esetleg kémiai elemet tartalmazott volna, mint az egyszerű vagy buta köznapi emberé, mindeddig senkinek sem sikerült kimutatni. A természet-tudományoknak, illetve a fiziológiának talán egy területe sincs, hol még annyi felderíteni való folyamat és struktúra volna, mint a pszichológiában; egy területétől a fiziológiának sem várunk oly nagy haladást a jövőben, mint ép a fiziológiától. Azonban mindezek daczára semmi sem nyújt kilátást arra nézve, hogy még a távoli jövőben is a magasabb szellemi tevékenységet igénylő gondolkodásnak speciális és e gondolkodást nélkülöző egyénekben nem található anatómiai vagy szövettani alakelemet kimutathassa.

Az elemi alkotórészek Sokkal valószínűbb, hogy ez adott — és a különböző individuumok mindenikében jelenlevő — alkatelemek funkciójának kvantitatív vagy kvalitatív különbsége adja meg az egyes szellemek produkcióképeségének különbségét. Sem erőnk, sem terünk nincs itt arra, hogy e funkció mineműségének kutatásába és a róla jelenleg fennálló hipotezisek bírálatába bocsátkozzunk. Tárgyunkra vonatkozólag azonban annyit megjegyezzünk, hogy ez a funkció akár kémiai-fizikai, akár elektromos, akár még ismeretlen erő révén létrejövő fiziológikus folyamat is legyen, tekintettel az idegrendszernek igen bonyolult szövetanátra,

még azonos alkatelemek mellett is rendkívül változatos lehet s e működés eredményét (de korántsem lefolyását) jelző lélektani fogalmak: a képzetek, érzetek és asszociációk lehető legnagyobb számú variációja léphet fel.

A gondolkodás az elemi alkotórészek variációja Variációról szólunk itt és nem permutációról, miután nem vesznek részt minden esetben és mindenütt a funkcióban az összes alkatelemek, hanem változatos számú és változatos összetételű csoportokban.

Egy bizonyos individuumnak, pl. *A*-nak asszociációi számát az ismétléssel alkotható variáció képlete fejezi ki. $A \dots V_n^{ir} = n^r$ Ebben az képletben *n* az összes működésre képes alkatelemek (képzetek, érzetek) száma, *r* = pedig csak a variációban szereplő alkatelemeké. Ismétléssel alkotható variációról azért szólunk, mert bármely alkatelem tetszésszerű ismétlődése fordulhat elő (fogalmak keletkezése, emlékezés).

Más individuumot, pl. *B*-t tekintve, gondolkodásának algebrai képlete, mondjuk: $V_n^{is} = n^s \cdot B$ esetében tehát ugyanannyi az összes működésre képes alkatelemek száma, azonban a variációban más mennyiség, *s* szerepel.

Végül *C* képlete $V_m^{it} = m^t$, hol az összes alkatelemek száma, valamint a variációban szereplő alkatelemek száma is különbözik úgy *A*, mint *B* képletének mennyiségeitől.

Tehát

$$\begin{aligned} A & \dots V_n^{ir} = n^r \\ B & \dots V_n^{is} = n^s \\ C & \dots V_m^{it} = m^t \end{aligned}$$

A gondolkodási variációknak különfélesége

$$V_n^{ir} = n^r$$

$$V_n^{is} = n^s$$

$$V_m^{it} = m^t$$

Ha most e képleteket reális esetre alkalmazzuk, könnyen szembeállíthatjuk különböző individuumok gondolkodási különbségének okát, hogy a tapasztalat nyomán ezeknek az okoknak természetét vizsgálhassuk. Tegyük fel, hogy *A* egy külső tünemény felett gondolkodik. E külső tünemény hat *A* idegrendszerére a szokott fiziológiai úton; e hatás végkiszülékeken, idegpályákon, vezetéseken a központba jut, itt a megfelelő centrumokhoz érkezik s a tulajdonképeni pszichológus folyamatot megindítja, vagyis képzeteket, érzeteket stb. teremt. E képzetek vagy érzetek létrehozásához szükséges egy bizonyos számú *szövevényi alkotó elem* jelenléte. *A*-nak van *n* számú ily alkotó eleme, ezek közül a külső hatás igénybe vesz *r*-t s ez az *r* alkotó elem útján létrejött képzet- és érzetcsoport asszociálódik egymással.

Ugyanaz a hatás *B-nél* is *s* ugyanazon utat követi is. *B* nek is *n* számú elemi alkotórésze van, azonban a hatás nem *r*, hanem *s* számú, ily elemet hoz működésbe. Ennek következtében, bár ugyanazon elemi alkotórészek szerepelnek, de más mennyiségben: a létrejövő képzetek és érzetek asszociációja is lényegesen változik.

C esetében végül *m* szánni elemi alkotórész lévén jelen *s* feltéve, hogy *m* kisebb *w-nél*, ugyanazon hatás, mely *A-nál* is, *B-nél* is megfelelő folyamatot váltott ki, itt nem talál megfelelő számú alkotó elemre, melyek kellő számú képzeteket és érzeteket teremtsenek *s* így *e* hiányos számú alkotó elemnek egy részével, *t*-vel működve fejtheti csak ki hatását.

Ha most visszatérünk kiindulási pontunkhoz, a modern gondolkodásnak különböző individuumokra gyakorolt hatásához, a fentebbiek alapján arra a következtetésre jövünk, hogy minden filozófiának háromféle individualitással kell számolnia. Az elsőben azok foglaltatnak, kiknek pszichológiai diszpozíciójuk és gondolkodásmódjuk egyenlő a filozófuséval ($n = n$, $r = r$). A második kategóriába sorozzuk azokat, kiknek pszichológiai diszpozíciójuk ugyan megegyezik a filozófuséval ($n = n$), de gondolkodásmódjuk eltérő ($r = s$). Végül a harmadik kategóriához számítjuk azokat, kiknek egyrészt nincsen meg a kellő pszichológiai diszpozíciójuk, másrészt gondolkodásmódjuk is eltérő ($n = m$, $r = t$). Az első és második osztályban általában fejlettebb intelligenciájú és többnyire egészséges lelkű egyének vannak, a harmadikban vagy kevésbé fejlett intelligenciájú vagy többé-kevésbé pathologikus lelkületű egyéneket sorozunk

v_n^r, v_n^s kategóriák: A variációk különbözőségének okai

De mi az oka, melyek feltételei e különböző gondolkodásmódnak, mely azonos tényezők elemi mellett is oly gyakran előfordul? Mi magyarázza meg, hogy ugyanaz a hatás egyik esetben az asszociációnak ilyen, másik esetben olyan útját követi. Mi adja okát az elemi tényezők különböző számának és ha ez a különbség megvan, mely úton jöhet hasonló gondolatfűzés, avagy mi módon hathat egy nagyobb számú elemi tényező révén keletkezett gondolat egy kisebb számú elemi tényezővel bíró lélekre?

Az asszociációs pályahálózatok fejlettsége

Mindezek a kérdések önként következnek a megelőzőkből *s* sajnos, biztos és alapos feleletet adni reájuk nem tudunk mindaddig, míg a pszichológiai folyamatoknak biztos fiziológikus természetét nem

ismerjük. Hogy miért követi az ugyanazon külső behatás révén keletkezett lélektani folyamat egyik lélekben ezt, a másik azt az asszociációs pályahálózatot, annak végső okát mindaddig nem adhatjuk, míg egyszer magukat az elemi tényezőket, az asszociációs pályákat, e pályákon működő erőket biztosan, fiziologicze nem ismerjük. Mindaddig csak hipotézisekkel s e hipotézisekre támaszkodó általános lélektani magyarázatokkal dolgozhatunk. így arra a kérdésre, hogy mi okozza a különböző gondolkodásmódot ugyanolyan pszichológiai diszpozíció mellett, felelhetjük, hogy a különböző irányban kifejlődött asszociációs pályák. Tapasztalatból tudjuk ugyanis, hogy minél többet veszünk valamely asszociációs pályahálózatot igénybe, annál könnyebben folyik le azon a pszichológiai folyamat, annál kisebb ott az ellentállás, már pedig a fiziológikus erők a legkisebb ellentállás irányában hatnak leggyorsabban. Ezek az asszociációs pályahálózatok pedig vagy öröklött diszpozíciók révén vagy bizonyos irányú és minőségű szellemi foglalkozások és lelki emóciók következtében fejlődnek ki jobban egyik vagy másik irányban.

Az öröklött diszpozíciók.
Atavisztikus és közvetlenül öröklött diszpozíciók

Az öröklött diszpozíciók közt is megkülönböztethetünk atavisztikus öröklött diszpozíciókat, melyek az ősök hosszú során át öröklődtek s mint ösztönök jutnak az utódra, és közvetlenül öröklött diszpozíciókat, melyek a szülőkről vagy nagyszülőkről, esetleg hozzátartozóikról, mint hajlamok, tehetségek szállnak a fiúra vagy unokára. Az atavisztikus diszpozícióknak egy nagy része csaknem minden lélekben megtalálható és többnyire erősebb vagy gyengébb mértékben az illető életének egész folyamán észlelhető. Ilyen diszpozíció vezet pl. egy felsőbb, megismerhetetlen hatalom hívésére, társas érintkezésre, bizonyos esztétikai és társadalmi szabályok felállítására, stb. (Azokat az ösztönöket itt nem veszem tekintetbe, melyeknek létrejöttéhez első sorban érzékszerveink vannak hatással, s így a felsorolt példákban inkább a pszichológiai funkció lép előtérbe.) Ily atavisztikus diszpozíciók szabják meg, ha nem is kizárólag, de jó részben a néptörzsek és népfajok jellegét. Természetes, hogy e diszpozíciók nyilvánulása különböző mértékű lehet s minél erősebben jelentkezik valamely egyén lelkében, annál erősebben fog annak gondolkodása ez öröklés útján kijelölt asszociációs pályák felé terelődni. Öröklés útján ugyanis az elődök által könnyen átjárhatókká tett asszociációs pályák

szolgáltatják a diszpozíciót ahhoz, hogy az utód gondolkodása ugyanabba az irányba jusson, a melyekben az elődé volt.

Szerzett diszpozíciók Ugyanez az eset a közvetlen öröklés útján nyert diszpozíciókra vonatkozólag is; csak hogy míg az atavisztikus diszpozíció az idők folyamán, különböző kereszteződések révén intenzitásából igen sokat veszített s így hatása is bizonytalan erősségű, addig a közvetlenül örökölt diszpozíciónak pregnáns jellege van s túlnyomó szereppel bír egy gondolkodás irányításában.

Azonban nemcsak öröklés útján szerepelhetnek diszpozíciók, hanem egy individuum életén belül is fejlődhetnek oly diszpozíciók, melyek a gondolkodás menetére befolyást gyakorolnak. A szellemi funkció, mely a csecsemő első appercepcziójánál kezdődik s az aggastyán utolsó tiszta érzésénél végződik, asszociációknak és appercepczióknak szakadatlan sorozata. Minél jobban veszünk egy asszociációs pályahálózatot igénybe, annál könnyebb annak vezetőképessége, annál könnyebben apperczipiál s minél jobban asszociálódott valamely irányban egy appercepczió, annál tovább marad meg s annál nehezebben távolítható el onnan. Itt is nagy szerepe van az örökölt diszpozícióknak, mert azok az asszociációs pályahálózatok legelőször könnyen átjárhatók, a melyeket már az elődök is igen tetemesen igénybe vettek s így, mintegy előkészítve hagyták az utódokra. Ebben az irányban kifejlődött pályák — ha az illető individuum életében csakugyan még kellő mértékben igénybe vétetnek — határozott irányú jelleget adnak egy gondolkodásnak s beszélünk bizonyos irányokban kifejlett tehetségekről.

E tehetségek által megjelölt asszociációs pályahálózatokon kívül, ha nem is oly mélyreható bélyeget nyom a gondolkodásra, az, a mit köznapi kifejezéssel megszokásnak nevezünk, s a mi tulajdonképen a külső körülmények, vagy az illető individuum egyéb fiziológikus feltételei által megszabott irányban kifejlődött asszociációs pályák összessége. Minél gyakrabban vétetnek e pályák igénybe, annál gyökeresebbé válik a megszokás, s ép ez okból magyarázható az öregkor konzervatizmusa is, mely csupán az élet folyamán egy irányban többször használt asszociációs pályák könnyű ellentállásában találja magyarázatát, miután tudjuk, hogy aggkorban a fiziológiai erők veszettek hatásképességükből s így annál inkább kell a legkisebb ellentállás irányát keresniök.

**Megszüntethető és-
meg nem szün-
tethető különbségi
okok**

Ezek mellett a főbb, úgyszólván általános okok mellett ezer és ezer indoka van az asszociációs pályák különböző irányban való kifejlődésének.

A legcsekélyebb eltérés a fiziológikus viszonyokban, vagy a külső körülményekben, különböző irányban hathat az asszociációs pályák kifejlődésére. Más lesz ugyanannak az individuumnak gondolkodásmódja jó és rossz sorsban, sőt más ebéd előtt, mint ebéd után. A hegyi lakó lelkülete más irányban fejlődik, mint a síkságon élő, emezé ismét különbözik a tengerész népétől. Egyszóval, nincs miért több szót szaporítanunk, hogy azt a régi igazságot, mely szerint »quot capita, tot sententia« igazolhassuk. Azonban meg kell különböztetnünk azokat a különbségeket, melyek többé-kevésbé könnyen elenyészthetők, azoktól, melyek állandók, úgyszólván kitörülhetetlenek. Amazoknak előidéző oka megszüntethető — feltéve, hogy ez az előidéző ok még nem hatott oly sokáig, hogy az asszociációs pályák mélyreható differenciálódását vonta volna maga után — ennek az előidéző oknak megszüntével a különbözőség is megszüntethető. Egy tíz-tizenkét éves havasi fiúból az alföldön harmincz éves korára alföldi ember lesz, feltéve, hogy egyéb diszpozíciók ezt nem akadályozzák.

Az állandó különbségi jellegek meg nem szüntethető okok különbözőségétől függnék. Ilyenek első sorban az atavisztikus és különösen az öröklött diszpozíciók, továbbá a hosszú időn át hatott okoknak mélyre való hatása és — a mi itt egyforma alkotású emberekről lévén szó ($n = n$), nem jön tekintetbe, de annál inkább számbavesszük a következőkben — a fiziológikus körülmények.

A kinek zenei érzéke nincs, zeneelméletet sohasem fog megérteni, épen úgy nem, mint a hogy egy germán gondolkodása mindig más lesz, mint egy olaszé. Az öregkor ritkán érzi át az ifjúság eszméit, magáévá sohasem teszi; az pedig szintén gyakori jelenség, hogy egy foglalkozási körben dolgozó emberek az illető körben előforduló fogalmakat alkalmazzák egész gondolkodásukban s a matematikus mindent képletek, számtani műveletek módjára gondoljon, az orvos a természeti erők különböző pathológikus megnyilvánulását szemlélje és így tovább.

Eddig egyenlő elemi tényezővel bíró egyének gondolkodásmódjának különbözőségét és e különbözőség okait vizsgáltuk, most áttérünk a harmadik kategóriára s azokat vizsgáljuk, kiknek

a felvett alaptípus gondolkodásától, nemcsak a gondolkodás módjában, tehát az asszociációs pályáknak különböző irányában, hanem az elemi alkotórészek mennyiségében is eltérő a lelkük ($v_m^{it} = m^b$).

V_m^{it} kategória Ebbe a kategóriába soroztuk az alacsonyabb intelligenciájú és a pathológikus lelkű egyéneket. az elemi tényezőknél mennyiségi eltérései Ellentétnek tűnhetnek fel az előzőkkel szemben, hogy itt különböző elemi tényezőről (kémiai vagy szövettani értelemben) beszélek akkor, midőn nem sokkal ezelőtt tagadtam, mintha kevésbé fejlett intelligencia és jobban kifejtett intelligenciának megfelelőleg kimutatott pozitív eltérés található volna az idegrendszer finomabb szerkezetében, egyenlő fizikumú embereket véve tekintetbe. Ugyanezt kell itt is megerősítenem. Ugyanabban a korban, és egészségi állapotban levő egyének idegrendszerének még legfinomabb szöveti alkatában sem mutathatunk ez idő szerint oly eltérést, mely megfelelné az egyének intelligencia-beli különbségének. Sem egyébként fejlődött szövettani elemeket, sem specifikus kémiai vegyületeket nem sikerül kimutatni olyat, melyek fokozott szellemi munkának és magasabbrendű intelligenciának megfelelően. Sőt még csak nem is szövettani értelemben vett összes elemi alkotórészek számbeli differenciájáról szólunk, midőn a gondolkodáshoz megkívánt elemi alkotórészek különböző mennyiségét tárgyaljuk. Mindaddig nem számlálták meg egy emberi központi idegrendszer összes dúcsejtjeit sem, ennél fogva összehasonlítást sem lehetne tenni, mi egyébként felesleges is volna, miután nagyrészt ismeretlen a dúcsejtek szerepe a pszichológiai funkciók legtöbbszörében. Épp ezért hibás volna a dúcsejteket mint anatómiai, illetőleg szövettani elemi egységeket azonosítani a pszichológiai elemi alkotórészekkel, melyekkel bár szervi összefüggésben kell állaniok, de ez összefüggés mikéntje még ismeretlen előttünk.

Az öntudat szerepe Ezért itt a pszichológiai elemi alkotórészeket vesszük melyek bár hipotetikusak, de működésüknek eredménye képzetek, érzetek alakjában nyilvánvaló. Ezek pedig a legkülönösebb mennyiségben lehetnek jelen egyesek szellemi funkcióiban, a nélkül, hogy a filogenezis szempontjából (mely első sorban anatómiai és szövettani adatokra támaszkodik) továbbfejlődésről vagy degenerációról beszélhetnénk. Ugyanis a gondolkodás mindig az öntudat mezején mozog; mely mező, mint tudjuk, egyszerre csak igen

kis mennyiségű képzetnek vagy érzetnek enged szereplést. Lehet tehát bármily nagy számban elemi alkotórésze valamely individuum lelkének, ha az az öntudat küszöbe felé nem emelkedhetik, az intelligenciára semmi befolyást nem gyakorolhat. Az elemi alkotó tényezők, legyenek azok magok a dúcsejtek vagy a dúcsejteknek részei, avagy azoknak csoportjai, abszolút számukra nézve alig bírnak fontossággal; a gondolkodás munkájánál az jön tekintetben, hogy az öntudat látósíkjába hány elemi alkotórész képes működni általában. Minél kevesebb ily elemi alkotórész van ily működési viszonyok közt, annál kevesebb tényező asszociál, minél több az öntudattal könnyű kapcsolatban levő tényezők száma, annál több asszociál és így keletkeznek az intelligencia-beli különbségek egynemű és azonos mennyiségű anatómiai és szövettani egységek mellett is.

Fiziológikus és pathológikus körülmények Itt első sorban tekintetbe kell vennünk az öntudatot befolyásoló tényezőket is s itt említhetjük azokat a fiziológikus különbségeket, melyek minden egyénben többé-kevésbé észlelhetők, de a melyek bizonyos irányban erősebben kifejlődve, az öntudatra és az elemi alkotórészek számára nagy befolyással lehetnek.

Az érzékszervek, a vezető pályák, a reflexkör eltérései, vegetativus és germinativus szervek kóros elváltozásai az öntudat mezején működő elemi tényezők számát lényegesen módosítják, lelki betegségeknél az elemi tényezők egész serege megy pusztulásba s ugyanez kisebb mértékben megtörténhetik kisebb mértékű kóros folyamatoknál, kifáradásnál, az idegrendszer bármely rossz táplálási viszonyainál vagy valamely irányú hipertrofiánál. Viszont ha az ingert felvevő szerv vagy az ingert továbbító ideg hiányos, az öntudat mezeje kisebbedik, a nélkül, hogy az elemi alkotórészek elpusztulnának. Ha valamely érzékszerv fokozott ingerlékenységű, abba az irányba növekedik az öntudat mezeje, míg a fiziológikus nagyságot el nem érte, ha ezt már elérte, egy másik rész rovására húzódik, a most már pathológikus érzékszerv működése által feltételezett irányba. És amelyik irányba az öntudat növekszik, az illető irányba eső elemi alkotórészek jutnak könnyebb szerephez az öntudatban az ellenkező oldali rovására. így keletkeznek az egyoldalú tehetségek fiziológikus vagy pathológikus diszpozíciók alapján s így keletkeznek ugyan-e diszpozíciók révén az egyoldalú gondolkodások.

Minél mélyrehatóbbak e fiziológikus vagy pathológikus eltérések, annál nehezebb megszüntetni az általuk feltételezett

pszichologikus eltéréseket, ellenben, ha kiküszöbölhetők, a pszichologikus folyamat is abba a mederbe terelődik, a merre az irányt változtató öntudat fordul. Így tágíthatjuk is az öntudat mezejét és irányíthatjuk is.

Tárgyunkra visszatérve azt látjuk, hogy a harmadik kategóriába tartozó egyének gondolkodási természete abban tér el alaptípusunktól, a filozófus gondolkodásától, hogy kevesebb számú elemi alkotórészszel dolgozik. Ennek oka lehet 1. hogy az öntudatmezeje kisebb pathologikus körülmények miatt; 2. hogy öntudatmezeje egy irányban fejlődött csak szintén pathologikus viszonyok miatt; 3. hogy az elemi alkotórészek koros folyamatok révén pusztultak; 4. végül hogy normális öntudat és elemi tényezők mellett a tényezőknek az öntudatba való jutása megnehezített.

Az első három okot főntebb tárgyaltuk. Levontuk a „tanulást, hogy egy színvaknak, egy siketnek, vagy egy paralitikusnak, egy mániakusnak más lesz a gondolkodása, mint egy filozófusnak. De nem csak ily extraem esetekben látjuk tételeinket igazolva, hanem pl. alkoholistáknál, morfinistáknál, kéjenczeknél épúgy, mint pajzsmirigy megbetegedésénél, túleröltetett szellemi munkánál, egyszóval mindenütt, hol vagy az irritabilitás, vagy a vezetőképesség, vagy a központi idegrendszer táplálkozása szenved. Más lesz ismét a gondolkodása annak, ki a látás központja felé irányította öntudatát, hogy e mellett pl. a hallás központja (a temperális lebeny) távolabb essék és fordítva. Annál a látási, ennél a hallási képzetek fognak dominálni. A kinél nagyon erősek a szubjektív érzetek, sokkal többet foglalkozik saját énjével, mint az, kinél ezek hiányoznak. Végül a negyedik okra példák mindazok az esetek, a hol részben ingerhatás útján sohasem érintett, részben igen ritkán és rövid ideig érintett elemi tényezők az öntudat irányától távol esnek s felvéve, hogy fiziologikus egyéb körülmények nem akadályozzák, csupán e távolság és e hiányos funkció következtében nem érik el az ingerküszöböt.

Ezt az esetet látjuk a köznép legnagyobb részénél, melynek erős fizikuma és a maga szűk öntudatköréhez mért értelmes gondolkodása ép a nehezen kapcsolódó elemi alkotórészek miatt igen szűk körben mozog, egyszerű fogalmakkal dolgozik s első tekintetre valóban a filozófus gondolkodásával szemben alacsonyabb fejlődés stádiumának látszik.

Bizonyos, hogy egy magasabb intelligenciával bíró ember

érzékszervei is eltérnek bizonyos fokban a köznéptől, mely az egyszerűbb életkörülmények között nem tehetné oly különféle és subtilis érzések eszközévé és tolmácsává a maga érzékeit: azonban azt hiszem, hogy e különbség még nem idézné elő a gondolkodási különbözőségnek azt a nagy fokát, a mit az öntudat kisebb mezeje s az ingerhatásnak ki nem tett és az öntudattól messzeeső elemi tényezők nagyobb mennyisége okoz.

Csakis ezzel a hipotézissel tudjuk bizonyítani azt, hogy kisebb elemi tényezővel működő gondolkozások kifejlődhetnek a szerint, a mint nevelés, tanítás, szoktatás vagy gyógykezelés útján új alkatelemek lépnek működésbe az öntudat mezején. Példa erre a gyermek gondolkodásának, valamint a köznép vagy civilizálatlan emberek közé tartozó egyének lelki fejlődése; lelki betegeknek a gyógykezelésre beálló tisztább és szélesebb körű öntudata, egyoldalú tehetségeknek szoktatás útján való ellensúlyozása stb. Szem előtt kell tartanunk azonban, hogy ép úgy, mint az előzőekben a diszpozíciók okozta különbségek megszüntetésénél, itt is kétféleségű indokokat kell megkülönböztetnünk: olyanokat, melyek megváltoztathatatlan következményekkel járnak s olyanokat, melyek megváltoztathatókkal járnak. Az előbbiek sorába jönnek a patológikus elváltozások, akár a központi idegrendszer állományának, akár a vezető pályáknak, akár a végkészülékeknek fejlődésbeli rendellenességéről, illetőleg meg nem változtatható kóros elváltozásáról van szó. A második csoportba számítjuk az idegrendszernek és érzékszerveknek javulásos jellegű kisebb elváltozásait, a normálistói eltérő, de patológikusnak nem mondható és visszafejlődésre bírható rendellenességeket, végül az oly fejlődési hiányosságokat, melyek hajlamosítottak az esetleges további kifejlődésre.

Az első kategória indokait látjuk szerepelni gyógyíthatatlan lelki betegeknel (insania, súlyos hisztéria, melankólia) született vakoknál, siketeknél, idiótáknál, tabetikusoknál, alkoholizmus, morfinizmus előrehaladott stádiumaiban stb.

A második kategória példának mutathatja fel mindazokat az eseteket, hol kóros elváltozásokat sikerült orvosi beavatkozás megszüntetett, valamint azokat, melyeknél bizonyos organikus rendellenességek, fejletlenebb orgánusok, vagy orgánusok részei az egyéni fejlődés folyamán elérték normális fejlettségüket.

Erre az utóbbi esetre szolgáltatnak példát a köznép művelődésének egyes esetei, hol az eleinte igen csekély számú elemi

alkotórészszel dolgozó psyche mind több és több ily tényezővel gazdagodott s az egész lelki működés minősége megváltozott. Ugyancsak ide soroljuk azokat a példákat, midőn egy bizonyos központi centrumtól távol eső öntudatot szoktatás, nevelés, gyakorlat útján e centrumhoz közelebb hoznak. Így lehet ha egyéb diszpozíciók nem gátolják jó nyelvész, a ki egyideig egyáltalában nem értett nyelvészethez, vagy matematikus vagy rajzoló, vagy mintázó művész, kit egyideig sem önmaga, sem mások annak nem tartottak.

A gondolkodásnál azonban, mint már bizonyítottuk, nemcsak az öntudat mezejébe jutható elemi tényezők száma, hanem azoknak egymáshoz való viszonya, vagyis az asszociációs pályák fejlettségének iránya is tekintetbe jön. Egyenlő számú, működésre Képes, elemi alkatelem mellett két gondolkodás különbözőséget ennek az asszociációs hálózatnak különböző irányban való fejlődése okozza.

A mint ezt az előző kategóriában ($n:n$, $r:s$) láttuk éppen úgy megtaláljuk itt is és ez által még különfélebb, egymástól még jobban különböző gondolkodásokat találunk, a hol alaptípusunktól ($v_n^r = n^r$) nemcsak az alkatelemek száma (m) különbözhetik, de a variáció minősége is más lehet (t). Megeshetik azonban, hogy az alkatelemek száma különbözik ($n > m$) azonban a variáció minősége egyforma ($r = r$). Ebben az esetben relatíve megegyező gondolkodásokról szólhatunk, a hol m kisebb számú tényező ugyanabban az irányban asszociálódik, erősebben mint n nagyobb számú, hogy képletesen érzékszük ott ugyanolyan szövésű, de ritkább szálú hálózatot találunk, mint emitt. Ez magyarázza meg, hogy különböző intelligenciájú egyéneknek gondolkodásmódja s gondolkodásának minősége megegyezhetik egymással a nélkül, hogy gondolkodásuk tartalma egyenlő gazdag volna.

Végül a legnagyobb különbséget alaptípusunktól az öntudatban működhető különböző számú elemi tényező különböző irányú asszociációival kapjuk. E különbségnek az elemi tényezők számbeli változásában rejlő okát fentebb láttuk, az asszociációk kifejlődésére ható okokra vonatkozólag pedig ugyanaz áll, mint azt a második kategória diszpozícióira vonatkozólag kifejtettünk. **Összegezés.** Most végre elérkeztünk ahhoz, hogy a modern gondolkodás hatásának útját az eddig kifejtett elmélet és szabályai alapján megmagyarázni igyekezzünk.

Kiindulási pontunk volt az a tétel, hogy valamely filozófia

az illető filozófus lelki tényezőinek asszociációja révén készen hat a tanítvány lelkére, hogy ott lehetőleg ugyanolyan asszociációba lépjen az elemi tényezőkkel, mint a milyen asszociációban állott a filozófus lelkében. Ez asszociáció egy meghatározott mennyiségű elemi alkotórészt tételez fel, — ezért vizsgáltuk az alkotó tényezők számát — és egy bizonyos alkalmas asszociációs pályahálózatot — ezért néztük az asszociációk eltéréseinek okait.

E két tényezőre való tekintettel három kategóriát különböztettünk meg:

Az első kategóriában a tanítvány lelkében ugyanolyan mennyiségű elemi alkotórészek, ugyanolyan asszociációs pályahálózattal állanak egymással összeköttetésben, mint a filozófus lelkében; (1.)

a második kategóriában a tanítvány lelkében ugyanolyan számú elemi alkotó részek más irányban fejlett asszociációs kapcsolatban vannak; (2.)

a harmadik kategóriában pedig a tanítvány lelkében különböző (kisebb) számú elemi tényező vagy ugyanolyan, vagy különböző irányban fejlett asszociációs pályákon működik, mint a filozófus lelkében. (3.)

Eszerint a filozófia legkönnyebben, leghamarabb és változatlanul csak az első kategóriába tartozók lelkére hathat. Itt a tényezők is, az összeköttetés is megfelelő lévén, változnia nem kell s hatáskifejtésre csak annyi időt igényel, mint a mennyit maga az apperceptió, mint pszichológiai folyamat.

A másik két kategóriába tartozók lelkére sem ily rövid idő alatt, sem ily változatlanul nem hathat. Időt igényel, míg megtudja szüntetni a megszüntethető okokat, melyek a különbséget előidézik (II. kategória: megszüntethető diszpozíciók megszüntetése, elhanyagolt asszociációs pályák begyakorlása; III. kategória: öntudatkörének tágítása, több elemi tényezőnek az öntudattal való kapcsolása, diszpozíciók szerzése és törlése stb). változnia pedig szükséges ott, hol változatlan hatásának útját meg nem szüntethető okok által feltételezett különbségek akadályozzák. Minél több ily meg nem szüntethető ok (öröklött diszpozíciók, fiziológikus, patológikus mélyreható elváltozások) van, annál inkább fog változást szenvedni a filozófia, alkalmazkodva a tanítvány lelkéhez, és abban az esetben, ha mindenütt oly meg nem szüntethető tényezőkkel találkozik, melyek a filozófus lelki tényezőivel egyáltalában nem egyeznek meg: hatást egyáltalában nem tud kifejteni.

(Folytatjuk.)

Péterfi Tibor.